

IV. ИГРА НА ГРАНЯХ ЯЗЫКА (ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЛИТЕРАТУРНОЙ НОРМЫ И СУБСТАНДАРТОВ В ЛЕКСИКЕ И ФРАЗЕОЛОГИИ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ)

Anita Hrnjak

Filozofski fakultet Sveučili ta u Zagrebu (Zagreb, Hrvatska)

Sekundarne boje u hrvatskoj i ruskoj frazeologiji

1. U fizikalnom smislu boja se definira kao svjetlosni val određene frekvencije, a spektralna "obojenost" svijeta ovisi o našem fiziološkom aparatu koji je specijaliziran za registriranje svjetlosnih valova određenih valnih duljina. Boje se obično dijele na primarne (crvena, plava, žuta), sekundarne (zelena, narančasta, ljubičasta) i tercijarne (zelenoplava, žutozelena i sl.) Za razliku od boja spektra, crna, bijela i siva smatraju se nebojama ili akromatskim bojama. Međutim, za lingvističko istraživanje boje nije od presudne važnosti fizikalno ili likovno poimanje boja, već način na koji čovjek prenosi svoj doživljaj boja u jezik, pa ranije spomenuta podjela boja lingvistici daje tek relativne smjernice istraživanja. Stoga se u ovome radu termin sekundarne boje odnosi na ružičastu, sivu, smeđu, narančastu i ljubičastu boju, odnosno boje čija je konceptualizacija u naivnoj slici svijeta, vidljivoj u jeziku, složenija u odnosu na konceptualizaciju boja koje su u lingvističkom smislu smatraju primarnima (crna, bijela, crvena, žuta, plava, zelena).

2. Za proučavanje boje u frazeologiji najrelevantnija je teorija A. Wierzbicke i njeno shvaćanje da u čovjekovu doživljavanju boja i prijenosu tih doživljaja u jezični izričaj treba razlikovati percepciju od konceptualizacije. Naime, bez obzira na činjenicu da se lako može dokazati kako su neurološki procesi i perceptivne sposobnosti koje sudjeluju u poimanju boja jedinstveni, koncepti su ono što ljudi dijele u komunikaciji i oni su različiti u različitim kulturama, iako tu postoje velike sličnosti i ljudi dijele neke opće koncepte. Postojanje univerzalnih ljudskih koncepata koji su dio zajedničkog ljudskog iskustva u ovoj se teoriji temelji na shvaćanju da su koncepti boja ukorijenjeni u određenim univerzalnim fenomenima ljudskog iskustva kao što su dan i noć, vatra, sunce, vegetacija, nebo i zemlja (Wierzbicka 1990: 105-107). Shvaćanje da se semantika određenog koncepta boje u čovjekovu umu povezuje s prirodnim ambijentom u kojem se ta boja najčešće susreće objašnjava činjenicu visoke frazeološke produktivnosti crne i bijele boje bez obzira na to što se u kromatskom smislu one smatraju nebojama. Crna se boja povezuje prije svega s noći i mrakom, fenomenima koji su čovjeku neugodni, pa ona kao komponenta frazema u pravilu nosi negativan predznak i razvija niz negativnih metaforičkih ekstenzija, tj. odnosi se na smrt, nesreću, patnju, tugu, nemoralno i nezakonito. Kao suprotnost tome koncept bijele boje nosi u sebi asocijaciju na čovjeku ugodno iskustvo dana i dnevnog svjetla, pa kao komponenta određenih frazema svojim pozitivnim simboličkim nabojem čak ima sposobnost da na neki način "ublažava" ili "poništava" negativan semantički sadržaj druge komponente uz koju stoji kao odrednica. Već i površan uvid u frazeologiju različitih jezika potvrđuje pretpostavku da se uz rijetke iznimke u svojstvu frazeoloških komponenti najčešće javljaju iste boje. To su u najvećem broju frazema već spomenute crna i bijela, a po učestalosti slijede crvena, žuta, zelena i plava boja. U lingvističkom smislu sekundarne boje rijetko su frazeološki produktivne.

3. Teorija A. Wierzbicke može nam pomoći i da objasnimo nisku frazeološku produktivnost sekundarnih boja u hrvatskom i ruskoj frazeologiji, ali i u frazeologiji različitih drugih jezika. Naime, u lingvističkom smislu primarne ili osnovne boje u jeziku postoje kao koncepti ukorijenjeni u određenim fenomenima ljudskog iskustva (koncept crne boje povezan je s noći, koncept bijele s danom, koncept crvene s vatrom, koncept žute sa suncem, koncept zelene s vegetacijom i koncept plave s nebom), dok sekundarne ili složene boje, nastale miješanjem dviju primarnih, zahtijevaju složeniju konceptualizaciju, tj. povezuju se s dvama konceptima boja od kojih se sastoje. Ipak, neke od sekundarnih boja u hrvatskom i ruskom jeziku pojavljuju se češće od drugih. Najveću frazeološku produktivnost među sekundarnim bojama nose ružičasta i siva boja, a tek sporadično i često na granicama frazeologije javljaju se smeđa, ljubičasta i narančasta boja.

3.1. Hrvatski i ruski frazemi s ružičastom bojom kao komponentom grade svoje značenje na temelju izrazito pozitivne simbolike te boje. Ružičasta boja u svijesti većine govornika pripada prototipnom konceptu crvene boje, a povezuje se s dobrim zdravljem, blagostanjem, srećom i izrazitim optimizmom (Chevalier, Gheerbrant 1987: 367-368). U hrvatskom i ruskom jeziku ružičastu boju pronalazimo u nizu frazema utemeljenih na slici čovjeka koji svijet i ljude oko sebe vidi obojene ružičasto, a u njihovu značenju očituje se shvaćanje da je takvo viđenje uvijek nerealno, tj. uljepšano u odnosu na stvarnost: *gledati (promatrati) kroz ružičaste (roze) naočale* <na> koga, <na> što, *смотреть сквозь розовые очки* на кого, на что, *видjeti u ružičastom (rozom) svjetlu* koga, što, *видеть (представлять) в розовом свете* кого, что sa značenjem "gledati samo pozitivne strane koga, čega, stvarati nerealno povoljnu sliku o kome, o čemu", *prikazivati/prikazati (predstavljati/predstaviti) u ružičastoj (rozoi) boji* koga, što, *представлять/представить в розовом свете* кого, что sa značenjem "prikazivati/prikazati u najboljem svjetlu, uljepšano, govoriti/reći što izrazito pozitivno o kome, o čemu", *skinuti ružičaste (roze) naočale, снять розовые очки* sa značenjem "početi gledati realno na svijet i ljude oko sebe", te *розовый момент* sa značenjem "trenutak pretjeranog ushićenja uslijed kojeg čovjek svijet i ljude oko sebe ne vidi realno".

Kako bi sebe i svog partnera vidjeli u pravom svjetlu, trebali biste *skinuti ružičaste naočale* i naučiti se suočavati sa stvarnošću (N)?

Пора *снять розовые очки* и посмотреть на серость окружающей жизни! (N)

3.2. Siva boja sačinjena je od jednakih dijelova crne i bijele boje, pa se koncept sive boje povezuje s crnom i bijelom, bojama bogatim konotativnim, simboličkim i metaforičkim značenjima. Siva se boja nalazi između dviju kromatskih i simboličkih krajnosti, što joj daje određeni semantičko-simbolički potencijal. Riječ je o boji koja nije uočljiva, pa simbolički daje dojam neodređenosti. Ono što je sivo nejasno je i teško dokučivo, a izaziva osjećaj tuge i sjete. (Chevalier, Gheerbrant (1987: 596-597) Simboličko značenje neodređenosti, nejasnosti i nepredvidljivosti dolazi do izražaja kod sive boje kao komponente ruskog frazema *некто в сером* sa značenjem "1. sudbina,; 2. zagonetna, neodređena osoba". U prvom od dvaju značenja ovoga frazema siva boja simbolizira nepredvidivost sudbine, a u drugom se odnosi na neodređenost osobe. Riječ je o frazemu koji se porijeklom može povezati s dramom L. N. Andrejeva s početka 20. stoljeća "Život čovjeka" (Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 523).

¹ Istoznačne frazeme sa sličnom ili identičnom slikom u pozadini pronalazimo i u nizu neslavenskih jezika. Tako u francuskom jeziku nalazimo frazem *voir tout en rose*, u talijanskom on glasi *vedere tutto color di rosa*, a u njemačkom *alles in rosarotem (rosigem) Licht sehen*.

² Oznaka za primjer pronađen u novinskom tekstu.

³ Oznaka za primjer pronađen putem mrežnog pretraživača Yandex (www.yandex.ru).

Несущественно, кем был этот *некто в сером*: государственным деятелем или частным лицом, советником президента или преуспевающим бизнесменом (Y)³.

Druga dva frazema sa sivom bojom kao komponentom grade svoje značenje na temelju boje kao vizualnog dijela semantičkog taloga, tj. slike u dubinskoj strukturi frazema. Siva boja kao dio semantičkog taloga hrvatskog frazema *siva eminencija* sa značenjem "osoba koja djeluje u pozadini (sjeni), ali presudno utječe na događaje" i ruskog frazema istog značenja *серый кардинал* sugerira da netko vrlo utjecajan radi u sjeni istaknute osobe i sivilom prikriva svoje djelovanje i utjecaj na nju. Potvrda važnosti sive boje kao vizualnog dijela semantičkog taloga je činjenica da se ovdje radi o kalku prema frazemu *éminence grise* kojim se u francuskom jeziku opisivao François Leclerc du Tremblay, savjetnik kardinala Richelieua za kojeg se smatralo da je svojim prikrivenim utjecajem ustvari imao glavnu riječ u donošenju svih važnih odluka. (Bennett 1988: 79) Naime, siva je boja u francuskom frazemu označavala sivu franjevačku halju du Tremblaya.

Račan Graniću daje velike ovlasti što ga pretvara u *sivu eminenciju* Vlade (N).

Реально ситуацией управляет какой-нибудь авторитетный *серый кардинал* (Y).

3.3. Smeđa boja slabo je produktivna u metaforičkoj konceptualizaciji svojstvenoj frazeologiji, a nalazimo je tek u jednoj perifrazi koja u ruskom jeziku već donekle izlazi iz aktivne upotrebe. Riječ je o svezi *коричневая чума* koja se koristi u značenju "fašizam". Simbolički se smeđa boja obično odnosi na prizemljenost i stabilnost, ali njeno simboličko značenje nije odigralo nikakvu ulogu u nastajanju spomenute perifraze. Naime, zbog smeđe boje košulja kao dijela uniformi pripadnika paravojne skupine nacionalsocijalističke stranke u nacističkoj Njemačkoj⁴ u ruskome se jeziku za fašiste općenito koristio naziv *коричневорубашечники*⁵. Zbog toga se smeđa boja kao komponenta počela koristiti u ustaljenoj svezi s imeničkom komponentom koja poistovjećuje fašizam s kugom, bolešću koja predstavlja jednu od najgorih pošasti u povijesti čovječanstva.

А стойкости в этой борьбе будем учиться у вас, разгромивших *коричневую чуму* в годы Великой Отечественной войны (Y).

3.4. Narančasta je jedna od sekundarnih boja specifična po tome što je i jedna od boja spektra. Iako je riječ o toploj boji bogatoj simboličkim značenjima kao što je snaga, energija, radost, sreća, u jeziku općenito, pa tako i u frazeologiji, rijetke su njene metaforičke ekstenzije. U hrvatskom je jeziku i sam leksički termin za naziv ove boje povezan s plodom naranče kao prototipnim referentom s pomoću kojeg se ona najčešće opisuje, dok je u ruskom jeziku situacija ponešto drugačija s obzirom na to da je leksički termin za naziv boje *оранжевый*, nastao prema francuskom *orange*, dok se za plod naranče koristi leksem *апельсин*. Činjenica je da se u ruskom jeziku koristi naziv za boju koji nije u tolikoj mjeri povezan s prototipnim referentom kao što je to slučaj u hrvatskom, pa je u određenoj mjeri i „slobodniji“ da poprimi određena metaforička i simbolička značenja. Možda je upravo to razlog što se ruskom razgovornom jeziku, osobito u žargonu mladih, u posljednje vrijeme sve učestalije pojavljuju sveze *оранжевое настроение* i *быть (пробывать) в оранжевом настроении*, već u velikoj mjeri ustaljene u sastavu i značenju. Riječ je o svezama kojima se opisuje izrazito optimističan, bezbrižan pogled na život i stav svojstven ljudima koji su puni pozitivne energije, koji znaju i žele uživati u svakodnevnom životu.

⁴ Tzv. SS skupine (kratica od *Schutzstaffel*).

⁵ U hrvatskom jeziku fašisti su se nazivali *crnokošuljašima* prema boji uniformi pripadnika vojnih postrojbi fašističke Njemačke i Italije, a crna je boja bila i zaštitni znak ustaškog pokreta u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Međutim, u hrvatskom jeziku ne postoji slična ustaljena sveza riječi.

С днём рождения! Желая оставаться такой же блистательной и ослепительной и всегда *пробывать в оранжевом настроении* (Y).

Трёхнедельные каникулы были супер! В *оранжевом настроении* не было ни одного тёмного пятнышка! (Y)

Я потеряла себя, того самого позитивного человечка со светом в глазах, который просто был комочком энергии... я всегда *была в оранжевом настроении* и делилась им с окружающими... (Y)

Sveza riječi *оранжевое настроение* pojavljuje se i u nazivu niza glazbenih albuma poznatog ruskog rok sastava Чайф⁶, a s obzirom na popularnost ove grupe moguće je pretpostaviti da je i to jedan od razloga njene rasprostranjenosti u žargonu mladih. Kada se govori o simboličkom značenju narančaste boje u ruskom jeziku ne treba zaboraviti i najnovije metaforičke ekstenzije i jaku političku konotaciju leksema *оранжевый* koje su se pojavile nakon događaja u Ukrajini krajem 2004. i početkom 2005. godine. Niz prosvjeda i političkih događanja koji su uslijedili nakon ustanovljenih nepravilnosti prilikom brojanja glasačkih listića u drugom krugu predsjedničkih izbora i u hrvatskom se jeziku naziva *Narančastom revolucijom* (u ruskom *Оранжевая революция*) prema narančastoj boji odjeće, zastava i različitih drugih rekvizita koji su bili znak podrške prosvjednika oporbenom kandidatu Viktoru Juščenkju. Stoga se sveza riječi *оранжевое настроение* često pojavljuje i u primjerima kada se igrom riječi namjerno ukazuje na njenu moguću dvoznačnost i političku konotaciju.

Не кажется ли вам то, что происходит сейчас на улицах ни что иное как культ личности Ющенко? Как бы этот народ в «*оранжевом настроении*» не заплакал уже через год при правлении своего лидера... (Y)

Несмотря на все эти хорошо спланированные «недоразумения», Виктор Ющенко настроен оптимистически и *пробывает*, по его словам, в «*оранжевом настроении*» (Y).

3.5. Uz narančastu, ljubičasta je jedina sekundarna boja koja je dio spektra. Njeno simboličko značenje povezuje se s dostojanstvom i moći, pa je tradicionalno vezana uz plemstvo, ali simbolizira i mudrost, duhovnost, tajnovitost (Chevalier, Gheerbrant 1987: 184). Njena metaforička produktivnost u jeziku izrazito je niska, pa je nerealno očekivati da se pojavljuje u frazeologiji. Ipak, u ruskom jeziku ljubičasta je boja pronašla svoje mjesto kao komponenta u svezama riječi koje bismo mogli smatrati frazemima: *всё фиолетово кому и сугубо (глубоко) фиолетовый* кто <к кому, к чему>. Riječ je o ustaljenim svezama riječi svojstvenim prije svega žargonu mladih, a upotrebljavaju se u značenju "nezainteresiran je *tko* za sve" i "равнодуšan je *tko* prema *kome*, *prema čemu*". Ravnodušnost i krajnja nezainteresiranost kao reakcija čovjeka na nekoga ili nešto izražava se i posljednjom svezom riječi s nešto drugačijom reakcijom: *сугубо (глубоко) фиолетовый кому* (для кого).

Но ей *было* уже *всё фиолетово*. Жизнь потеряла всякий смысл и вряд ли можно было бы что-то изменить (Y).

Отвали ты, я *сугубо фиолетовый* к твоим проблемам (Y)⁷.

Вообще остался равнодушен, признал, что это, безусловно, театр, но его совершенно не задевающий и поэтому ему *глубоко фиолетовый* (Y).

Dok potvrdu njihova značenja pronalazimo u Rječniku ruskog slenga T. Nikitine i Velikom rječniku ruskog žargona T. Nikitine i V. Mokienka, njihovo podrijetlo mnogo je teže odrediti. Slika u pozadini ovih sveza riječi i simboličko značenje ljubičaste boje tu nam neće biti od neke velike koristi. Moguće je pretpostaviti da je za značenje ovih sveza riječi važna povezanost

⁶ 1994. Оранжевое настроение, 1996. Оранжевое настроение II, 2002. Оранжевое настроение IV, 2008. Оранжевое настроение V.

⁷ Primjer pronađen u Rječniku slenga T. Nikitine (Молодёжный сленг: Толковый словарь).

ljubičaste boje s duhovnošću i kontemplativnošću, pa bismo na taj način mogli objasniti zašto je čovjek okrenut samome sebi i svojoj duhovnosti ravnodušan prema svemu što ga okružuje. Ipak, ovakvo je stajalište poprilično teško dokazati, a možda je upravo činjenica da je riječ o lingvističkom terminu za boju koji zasad u jeziku nije opterećen metaforičkim značenjima odigrala važnu ulogu u njihovoj postanku i značenju.

4. U hrvatskom i ruskom jeziku, kao i u različitim drugih jezicima, sekundarne boje imaju nisku frazeološku produktivnost. Ona se može objasniti svojstvom sekundarnih boja da zahtijevaju složeniju konceptualizaciju od primarnih boja, pa u jeziku razvijaju mnogo manje metaforičkih i simboličkih ekstenzija. Ipak, posebno mjesto ovdje zauzimaju ružičasta i siva, boje koje se u frazeologiji susreću češće od ostalih sekundarnih boja budući da su u svijesti govornika povezane s prototipnim konceptima crvene, crne i bijele boje, tj. boja bogatih simboličkim značenjima i metaforičkim ekstenzijama u frazeologiji i jeziku općenito. U novije vrijeme svjedoci smo pojave da i neke druge sekundarne boje, dosad neproduktivne u frazeologiji, pronalaze svoje mjesto u ustaljenim svezama riječi ili već potvrđenim frazemima. Zasad je riječ o primjerima koje pronalazimo samo u ruskom jeziku i to najčešće u okvirima žargona mladih, ali kako s dolaskom mladih generacija velik dio frazema starijeg datuma postanka prelazi u pasivan frazeološki fond, logično je za očekivati da slične pojave u budućnosti pronađemo i u hrvatskom jeziku.

LITERATURA

- Bennett T. John A. (1988) *Aspects of English Colour Collocations and Idioms*, Heidelberg.
Бирх А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. (1998) *Словарь русской фразеологии (историко-этимологический справочник)*, Санкт-Петербург.
Chevalier J., Gheerbrant A. (1989) *Rječnik simbola*, Zagreb.
Wierzbicka Anna (1990) *The meaning of color terms: semantics, culture, and cognition*, Cognitive Linguistics, 1, Berlin-New-York, 99-150.
Hrnjak Anita (2002) *Crno-bijeli svijet frazeologije*, u: Primijenjena lingvistika u Hrvatskoj – izazovi na početku XXI. stoljeća, Zagreb-Rijeka, 203–210.
Hrnjak Anita (2005) *Frazemi s bojom kao komponentom (na primjeru hrvatskih i ruskih frazema)*, magistarski rad (rukopis).
Новиков А. Б. (1999) *Словарь перифраз русского языка*, Москва.

Анита Хрняк

Вторичные цвета в хорватской и русской фразеологии

В статье анализируется роль вторичных цветов во фразеологии хорватского и русского языков, причём вторичными цветами с лингвистической точки зрения считаются розовый, серый, коричневый, оранжевый и фиолетовый цвета, т. е. цвета, требующие более сложной концептуализации, чем примарные, чьи концепты укреплены в определённых универсальных феноменах быта. Анализ подтверждает предположение, что вторичные цвета обладают низкой фразеологической продуктивностью. Однако интересной показалась их важная роль в создании новых фразеологизмов русского языка, присущих прежде всего молодёжному сленгу.

Теоретические замечания по дефразеологизации в русском и польском языках

Термин «дефразеологизация» сравнительно редко употребляется в научной литературе. Трудно его найти в словарях лингвистических терминов как русских, так и польских. Это, по-видимому, обосновано отсутствием в словарях термина с противоположным значением — «фразеологизация». Однако сам процесс дефразеологизации анализируется в трудах по фразеологии, приобретая другие определения.

Мы попытаемся раскрыть суть дефразеологизации, опираясь на русско- и польскоязычные источники по теории фразеологии, ибо оказывается, что в последнее время, вышеназванный процесс получил несколько иное толкование в специальной литературе по русистике и полонистике (по сравнению с общепринятой расшифровкой явления).

Прежде всего следует определить понятие «дефразеологизация» как процесс, противоположный «фразеологизации». Если фразеологизация — это образование фразеологических единиц из свободных словосочетаний, посредством их постоянного употребления, цитирования, повторения, то соответственно дефразеологизация — разрушение фразеологизмов, восстановление их первичного, буквального смысла и, следовательно, свободного словосочетания, которое легло в основу фразеологизма.

Дефразеологизация в лингвистической литературе понимается обычно узко и односторонне как прием, придающий фразеологизмам образность, свежесть, экспрессию¹. Дефразеологизацию в российской лингвистике принято называть индивидуально-авторской трансформацией фразеологизмов (см. Шанский 1985: 151-155) или индивидуально-авторским отклонением от нормы (см. Молотков 1977: 192-200). Соответственно вышеуказанным определениям дефразеологизация приписывается писателям, поэтам и другим «художникам слова». Так понимает этот процесс большинство фразеологов, которые исследуют индивидуально-авторские трансформации фразеологизмов в языке писателей, поэтов, публицистов. «В руках художников слова — писателей и публицистов — фразеологизмы становятся одним из наиболее действенных языковых средств воплощения художественного образа, их используют для создания речевой характеристики героя, для оживления авторской речи и т. д.» (Шанский 1985: 148).

Н. М. Шанский выделяет 8 приемов индивидуально-авторской трансформации фразеологизмов (т. е. дефразеологизации): 1. Наполнение фразеологизма новым содержанием при сохранении его лексико-грамматической целостности, 2. Обновление лексико-грамматической стороны фразеологического оборота при сохранении его значения и основной структуры, 3. Изменение значения и грамматических свойств фразеологизма, 4. Образование по аналогии с общеупотребительными фразеологизмами новых, индивидуально-авторских фразеологизмов, 5. Употребление фразеологического оборота одновременно и как фразеологизма,

¹ На такое понимание дефразеологизации указывает, например, В. Хлебда (см. Chlebda 1992: 17).